

DIALECTUL ISTROROMÂN ASTĂZI

Richard SÂRBU

(Universitatea de Vest din Timișoara)

Dialectul istroromân, unul dintre cele trei dialecte românești sud-dunărene, care s-a desprins de matca sa străromână mai târziu, în decursul existenței sale multisekulare a suferit puternice influențe din partea mai multor limbi — croata, slovena, italiana (venețiana istriotă), precum și influența limbii germane, în perioada administrației austriece. Această influență multilaterală se reflectă, între altele, și în numeroasele împrumuturi lexicale din aceste limbi¹.

„Românii apuseni“ de odinioară, cum îi numea Sextil Pușcariu în ale sale „Studii...“², cunoscuți în literatura de specialitate și sub numele de „rumeri“ (cu

¹ Vezi lucrările noastre *Interferențe româno-slave în lexicul istroromân actual*, în „Romanoslavica” (Rsl), XXIX, București, 1992, p. 227-240; *Present-Day Tendencies in the Morpho-Syntax of Istro-Romanian Dialect*, în „Linguistica”, XXXI, Ljubljana, 1991, p. 141-151; *Observations sur le lexique istroroumain actuel*, în „Linguistica”, XXXIV, 2, Ljubljana, 1994, p. 73-80.

² Vezi Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, vol. II, București, 1926. Cf., de asemenea: Fr. Miklošič, *Rumänische Untersuchungen, I, Istro- und Makedo- rumänische Sprachdenkmäler; II. Istro-rumänische Denkmäler*, Wien, 1881-1882; Ion Maiorescu, *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, București, 1874 (ediția a doua, București, 1900); Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, vol. I, Halle a.d. Saale, 1914; vol. II, 1909; Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, București, vol. I, *Originile*, 1961; Emil Petrovici, *Elementele sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, în „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, nr. 1; A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971. (v. și cap. *Istroromâna*, în *Tratatul de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 550 și urm.). Cf. și Goran Filipi, *Atlasul lingvistic istroromân*, Pola, 2002.

rotacism), „cici”³, „ciribiri”⁴ sau „istrovlahi”⁵, istoromâni de azi, totalizând câteva sute de vorbitori, trăiesc în două grupuri: în nordul peninsulei Istria, în localitatea Jeiän (cr. Jeiane), din așa-zisa regiune „Cicearia”, unde alcătuiesc o comunitate lingvistică specifică compactă, și în sud, la poalele muntelui Učka (Monte Maggiore), în satul Sușnievița, precum și în câteva cătune puțin populate sud-istriene pe valea râului Rașa, nu departe de Sușnievița (Kostârčane, Bârdo, Sucodru, Noselo ș.a.).

Asupra graiurilor istoromâne vorbite în partea de nord și în cea de sud a Istriei cel mai puternic s-a manifestat influența limbii croate — standard, precum și influența graiurilor locale croate istriene de tip ceacavian, vorbite în împrejurimi⁶.

Cu toate acestea, în special în istoromâna vorbită la Jeiän, s-au conservat mult mai bine străvechile structuri morfosintactice, precum și vechiul fond lexical, dat fiind faptul că jeiănenii sunt situați mai departe de principalele magistrale rutiere sau feroviare. În Sușnievița, de pildă, situată în apropierea magistralei Pazin — Labin — Rieca, s-au menținut într-o măsură mult mai mică, în grai, structurile arhaice de tip românesc, sub influența îndelungată a limbilor croată și italiană.

³ De la cr. *čiča* „unchi”; acest etnonim semnifică „un conducător”, „un cneaz”, sau provine de la numele feudalului istriean de origine vlahă *Pascaulus Chichio*, pe moșiile căruia lucrau strămoși ai istoromânilor de azi.

⁴ Acest etnonim, după părerea unor lingviști reflectă rotacismul, o particularitate fonetică specifică a acestui dialect: *čire* („*cine*”) + *bire* („*bine*”). Credem că provine de la tc. *ceri beri* „apărător de graniță, grănicer”, întrucât, așa cum se știe din istorie, „vlahii – voinici”, organizați în „cătune”, ca apărători ai granițelor sârbești, adesea luptau cu turcii, beneficiind, ca recompensă, de așa-numitul „drept valah”, din partea regiilor sârbi (de ex., în timpul domniei lui Uroș al III-lea). Vezi Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 9; Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în secolele XII – XV*, în ”Anuarul Institutului de Istorie Universală din Cluj”, I (1922), p. 279-299; *Vlahii și Morlaccii*, în ”Publicațiile Institutului de Istorie Universală”, Cluj, 1924; idem, *Originea coloniilor române din Istria* (Academia Română, Secția Istorie, Seria III, tom. II, mem. 4), București, 1924; idem, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul mediu*, București, 1959; Anton Kovaz, *Dei Rimigliani o Vlahi d'Istria*, „L'Istria”, 1-2, Trieste, 1946; Giuseppe Vassilich, *Sui rumeri dell'Istria. Loro sedi. Quando e donde vennero* (Riassunto storico-bibliografico), Gabinetto di Minerva, Nuova Serie, vol. XXII, 1899-1900, fascicolo primo, Trieste, 1900, p. 157-236. Cf. și Goran Filipi, *Atlasul lingvistic istoromân*, Pola, 2002.

⁵ Vezi Iosip Miličević, *Istrovlasii ili čiribirici*, în „Jadranski zbornik”, 13, Pola – Rieca, 1989, p. 301-302.

⁶ Cf. lucrarea noastră *Морфосинтаксические структуры славянского типа в современном исторорумынском диалекте* (referat la Congresul Internațional al Slaviștilor, de la Bratislava, 1993), publicat în „Romanoslavica”, XXX, București, 1992, p. 137-151.

În lucrarea de față vom prezenta câteva concluzii la care am ajuns în urma cercetării rezultatelor ultimei anchete efectuate de noi în aprilie 2000, vizând, în speță, principalele tendințe manifestate în dialect, atât (1) la nivelul sistemului lexico-gramatical, cât și (2) la nivelul vorbirii spontane a istoromânilor, cu referire specială la modalitățile specifice de manifestare a bilingvismului acestora și la consecințele „dezechilibrării“ lui continue⁷.

Se remarcă, în primul rând, *intensificarea evoluției sale divergente* în raport cu româna (dacoromâna) și cu celelalte dialecte românești suddunărene, ca o trăsătură dominantă a tendințelor lui actuale.

Analiza unui mare număr de texte înregistrate în ultimele decenii (1982 - 2000), în localitățile menționate și în împrejurimi, care parțial au fost publicate în cartea pe care am elaborat-o în colaborare cu Vasile Frățilă, *Dialectul istoromân. Texte și glosar* (Timișoara, Editura Amarcord, 1998), confirmă convingerea noastră că influența limbii croate, în variantele ei standard și ceacaviană, asupra graiurilor istoromâne s-a manifestat la toate nivelurile dialectului, chiar și în domeniul relativ mai conservator al morfosintaxei. Materialul dialectal de care dispunem reprezintă o sursă bogată de exemple ilustrative și o bază de nădejde pentru argumentarea tezelor teoretice despre starea actuală a dialectului.

Glosarul istoromân, alcătuit de noi⁸, conține 2520 de cuvinte, din care mai mult de 50% reprezintă împrumuturi din croată, iar 16% din unitățile lexicale sunt de proveniență croată sau slovenă⁹. Totodată, 3% din totalul cuvintelor glosate sunt de origine exclusiv slovenă, 4,7% - de origine italiană, iar 3,5% sunt vechi împrumuturi slave, preluate din româna comună¹⁰.

Cuvintele de origine latină, preluate din străromână, totalizează doar 25%, în schimb ele sunt mai importante decât împrumuturile croate, întrucât aparțin fondului lexical esențial, în timp ce împrumuturile din croată și din celelalte

⁷ Într-o prezentare mai amplă, această problemă a constituit subiectul lucrării pe care am susținut-o la Cel de-al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor, care a avut loc la Ljubljana în 2003. Cf. *Aktual'nye tendencii v istorumynskom dialekte. Vlijanie chorvatskogo jazyka*, publicată în „Romanoslavica”, nr. 38, p. 77-85.

⁸ Vezi *Glosar*, p. 186-306, în cartea mai sus citată.

⁹ În legătură cu aceste împrumuturi apare dificultatea de a delimita elementele lexicale croate și slovene din dialect, deoarece aceste cuvinte, după forma și sensul lor, au paralele în ambele limbi.

¹⁰ Vezi. G. Mihailă, *Împrumuturi vechi slave, comune daco-românei și istro-românei*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXIV, 1983, nr. 1, p. 43-53.

limbi aparțin masei vocabularului, frecvența acestora din urmă în *texte* fiind cu mult mai mică, fapt pe care îl remarcă și lingvistul croat August Kovačec¹¹.

Privitor la cuvintele de origine germană (5% de unități din glosarul nostru), în multe cazuri este dificil de stabilit prin intermediul cărei limbi — croată sau slovenă — au pătruns în dialect, deoarece asemenea cuvinte aparțin în egală măsură vocabularului ambelor limbi. Pe de altă parte, cele mai multe germanisme sunt caracteristice și unor graiuri bănățene ale limbii române. Astfel de cuvinte au fost moștenite din straturi lexicale mai vechi ale dialectului dacoromân sau au fost împrumutate din limba slovenă, având în vedere particularitățile lor fonetice de tip sloven, sau, în sfârșit, au pătruns direct din limba germană în timpul administrației austriece din Istria.

Alte împrumuturi (din bulgară, greacă și din alte limbi), ca și câteva unități lexicale din fondul vechi autohton, întâlnite și în albaneză (de ex. *rânza*, *zer*, *rața*), ori câteva cuvinte cu etimologie neclară, sunt, în glosarul nostru, puține la număr.

În prezent crește semnificativ numărul împrumuturilor din limba oficială croată, apar numeroase unități lexicale cu o structură mixtă, rezultate dintr-o contaminare interlingvistică, de tipul *zmunțita* „smintită“ (*Zmunțita-s și io*, -*Mila lu Tuhton*, 49 ani) < participiul verbului *zmunți* < v.sl. *smęsti* sau cr. *smutiti*; cf. rom. *sminti*; *scoara* «coață» < slov. *skorja*, cr. *kopa* sau lat. *scortea* + cr. *kopa*; *sfriji* «a frige» < lat. *frigere* + cr. *i/spržiiti*; *ramer* «umăr» < cr. *rame* + *umer* (< lat. *humerus*); *rozast* «roz» < it. *rosa* + suf. cr. *-ast* (cf. cr. *ružičast*).

Pe lângă asemenea contaminații, în glosar întâlnim multe verbe cu o structură mixtă, a căror formanți sunt elementele de origine română și croată, de tipul *zaciude* „a închide“, *rascliude* „a deschide“, *namânca* „a se sătura de mâncat“, *poscula* „a trezi“ și altele¹². Numeroase asemenea structuri mixte întâlnim și printre numerale și adverbe. De exemplu, *cândgod* „oricând“ (< rom. *când* (< lat. *quando*) + cr. *-god*); *cotrogod* „oriîncotro“ (< rom. *încotro* (< lat. *in*

¹¹ A. Kovačec, pe baza ocurențelor lexicale în textele care au alcătuit corpusul cărții sale *Dicționar istroromân-croat*, ajunge la concluzia că lexemele moștenite din româna comună reprezintă cea mai importantă componentă a textelor istroromâne glosate, cu o mare frecvență de apariții, în timp ce elementele străine (slave, în special croate, și italiene), în ciuda numărului lor mare, ocupă un loc periferic în vocabular. Vezi *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pola, 1998, p. 306.

¹² Vezi lucrarea noastră *Морфосинтаксические структуры в глагольной системе истрорумынского диалекта. Влияние хорватского языка*, în „Romanoslavica“, XXXV, București, 1997, p. 57-71.

contra ubi) + cr. -god); *iuvagod* „pretutindeni“ (< ir. *iuva* (< lat. *hic ubi*) + -va (< lat. *volet*) + cr. -god); *câtgod* „oricât“ (< rom. *cât* (< lat. *quantus*) + cr. *god*); *petzeč* „cincizeci“ (cr. *pet* + rom. pl. *zeci*), *morke* „poate că“ (< cr. *mora*) + ir. *ke* (< lat. *quod*), *subreg* „sub mal“ (< ir. *su* (< lat. *sub*) + cr. *breg*) și multe altele.

În morfosintaxa dialectului se observă, pe de o parte, o serie întregă de structuri de tip românesc, care s-au păstrat bine până astăzi, de exemplu, forme vechi din paradigamatica și sintagmatica substantivelor, pronomelor și verbelor. Pe de altă parte, în textele noastre multe formațiuni lexicale sunt de tip mixt: ele conțin elemente slave împrumutate, în primul rând din croată, alături de formațiuni românești (de exemplu, construcții verbale, care au radicalul și sufixul infinitival românești, iar formantul aspectual — un prefix croat, de ex. *mânca* — *namânca*), dislocarea verbului auxiliar de verbul predicativ autonom d.p.d.v. semantic în componența construcțiilor predicative (de exemplu, *Ăm ăpa purtăt, Io ăm de mic ramăs far de mâie și far de căče* „Eu am rămas de mic fără mamă și fără de tată“), construcții predicative cu adjective și adverbe în -o (*Iăco-i buro* „E foarte bun“, *Če-i de novo?* „Ce-i de nou?“) și altele, despre care am discutat pe larg în alte lucrări¹³.

Tendința principală care se manifestă în sintaxa dialectului în discuție este amplificarea numărului de astfel de construcții în vorbirea istroromânilor de azi și chiar deplina lor înlocuire cu echivalente croate.

(2) Toate aceste fenomene, care se manifestă în ultimul timp tot mai frecvent în lanțul discursiv al vorbirii istroromânilor, reprezintă o consecință directă a bilingvismului lor multiseclar.

Problema bilingvismului în conduita verbală a istroromânilor a constituit obiectul de cercetare al mai multor lingviști români și străini¹⁴. Majoritatea lor, cum se știe, au remarcat intensificarea acestui complex fenomen socio-psiho-lingvistic în vorbirea istroromânilor, care în egală măsură stăpânesc propriul idiom, precum și limba oficială croată, și care le utilizează în funcție de

¹³ Vezi lucrarea noastră citată în nota 6.

¹⁴ Vezi, de exemplu, Sextil Pușcariu, *op. cit.*, passim.; E. Petrovici, P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice. Cercetări făcute cu prilejul unor anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în „Cercetări de lingvistică”, IX, nr. 2, Cluj, 1964, p. 187-214; Radu Flora, *Câteva observații cu privire la bilingvismul manifestat în graiurile istroromâne*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică”, II, București, 1971, p. 1009-1022; August Kovačec, *Iezik istarskih «Rumunja»*, în vol. *Anali za istrske in mediteranske studije*, 6/95, Series historia et sociologia, 2, Koper, 1995, p. 65-74.

diversele circumstanțe ale vieții comune cu croații și în funcție de o serie întreagă de factori sociali¹⁵.

Tema în discuție a fost aprofundată de noi în mai multe lucrări și referate pe care le-am prezentat la Conferințele Naționale de bilingvism („*Linguapax*“, București, 1995, 1997), precum și la Simpozionul Internațional pe tema „*Idiomul istroromân ieri, astăzi, mâine*“, care a avut loc în Croația, la Pola (30 — 31 aprilie, 2000), sau la Cel de-al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor (Slovenia, Ljubljana, 2003).

Ca urmare directă a pierderii din potențialul său comunicațional, istroromâna actuală și-a restrâns sfera de utilizare doar la vatra satului și, mai ales, la cadrul familial, fiind, altfel spus, „marginalizată“ în contextul socio-cultural existent al comunicatorilor istroromâni de azi. Slăbindu-și, astfel, forța de conservare, dialectul se „primenește“ cu fel de fel de inovații după model croat sau cu numeroase împrumuturi din limba oficială, calcuri și semicalcuri, pierzându-și din consistență, așa cum se poate vedea și din textele pe care le prezentăm la sfârșitul lucrării.

Modificările sistemice intervenite în idiom sub presiunea limbii oficiale croate, solicitate mult mai mult de vorbitori în diversele contexte situaționale, sunt în ultimă instanță reflexul unui bilingvism de tip „asimetric“¹⁶, specific istroromânilor, în care preponderența o deține, din zi în zi tot mai accentuat, limba croată, limba populației majoritare. Acest tip de bilingvism favorizează nu doar stăpânirea diferită a celor două coduri lingvistice și utilizarea lor diferențiată într-un act comunicațional sau altul, dar favorizează și numeroase interferențe interlingvistice „ad-hoc“, frecvente treceri cu mare ușurință de la un cod la altul chiar și pe parcursul unuia și aceluiași enunț.

Un astfel de bilingvism se caracterizează prin faptul că vorbitorii, stăpânind în aceeași măsură două sisteme lingvistice și gândind în două limbi, în

¹⁵ În legătură cu această problemă vezi lucrarea noastră *Aspecte ale interferenței de coduri în istroromâna actuală*, în vol. *Relații interdisciplinare ale lingvisticii aplicate*, Cluj-Napoca, 1989, p. 238-241.

¹⁶ Spre deosebire de bilingvismul „asimetric“, cel „simetric“ este o formă ideală a acestui fenomen, care presupune utilizarea în aceeași măsură a celor două „coduri“ cunoscute – a celui matern și a celui oficial –, competența vorbitorilor să înțeleagă și să producă enunțuri în ambele limbi, mai presupune existența la aceștia a conștiinței că ei stăpânesc cele două sisteme lingvistice ca mijloace de comunicare. Vezi despre aceasta lucrarea noastră *Recurența sinonimică la vorbitorii bilingvi*, în vol. *Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent* (coordonatori: dr. Hans Gehl și Viorel Ciubotă), Satu Mare – Tübingen, 1999, p. 331-338.

virtutea necesităților lor vitale, apelează mult mai des la limba oficială, decât la propriul lor idiom, «dezobișnuindu-se» să mai comunice cu ajutorul lui.

În vorbirea istroromânilor de azi se pot delimita două feluri de oscilații «contextuale», care semnalizează răspândirea diferitelor forme ale unui astfel de bilingvism: (a) *reduplicarea sinonimică interlingvistică* și (b) *inducția contextuală a unităților lexicale aloglote*.

(a) *Reduplicarea sinonimică*, pe care o remarcăm în textele înregistrate, reprezintă o expresie evidentă a conduitei bilingve a vorbitorilor istroromâni. Fenomenul remarcat constă în repetarea, pe aceeași secvență de text, din diverse motive socio-psiho-lingvistice, a lexemelor echivalente din dialect și din croată, pentru desemnarea aceleiași noțiuni, fie pentru precizarea acestei noțiuni, fie din rațiuni expresiv-stilistice, cum ar fi evitarea repetării aceluiași cuvânt. De exemplu:

Atunče dupa pârva oste, pârvi svetski rat? N-â fost bire. (Sanković Ana, 81 ani, Jaiñ - J); Pac âv zis ke s-âu mestecât čele oi, ke s-âu spoit scupa. (Sanković Carmelo, 62 ani, J.); N-âm nego četârtina de-a mev jeludež, štumig (Marmelić Maria, 73 ani, J.).

Uneori trecerea de la un cod la altul se produce treptat, cu înlocuirea pe rând a sinonimelor, favorizându-se apariția unor sintagme mixte, de exemplu:

Âu stara țârcva, stara besereca, betâra besereca facut. (Sanković Mâte, 82 ani, J.).

(b) Un alt fenomen remarcat în vorbirea spontană a istroromânilor este așa-zisa *inducție contextuală* a cuvintelor. Sunt induse cuvinte dintr-un cod sau altul în funcție de structura sintactică specifică unei limbi sau alteia. Astfel, de exemplu, în construcțiile sintactice de tip croat cu corelativele *ne samo - nego* („nu numai, ci și“), se utilizează preponderent cuvinte croate, chiar dacă în sistemul lexical istroromân există echivalentele respective. Cf. *Ne samo io, nego više l'udi*. „Nu numai eu, ci și mai mulți oameni“. (Cf. ir. *omir* „oameni“). Un alt exemplu: *Ko da sâm mu rogeni brat*. „De parcă i-aș fi frate bun“ (cf. ir. *frâte*).

Astfel de „alunecări“ contextuale se explică prin intenția vorbitorilor de a fi mai bine înțeleși în comunicarea cu persoane străine sau prin dorința lor de a-și nuanța exprimarea potrivit unui cod intim de conștiință lingvistică, propriu oricărui vorbitor de idiom matern.

Nu am vrea să se înțeleagă, însă, că această trecere rapidă și adesea pe neobservate de la un cod lingvistic la altul, mult mai comod și mai ușor pentru

exprimarea gândurilor într-o situație de comunicare sau alta, sau utilizarea unor construcții sintactice mixte, ar însemna și apariția unei noi *limbi mixte*¹⁷, ca rezultat al „croatizării“ dialectului istroromân în plan structural. În realitate avem de-a face cu un proces firesc, în care membrii generațiilor actuale și viitoare ai acestei comunități lingvistice renunță în mod treptat și deliberat la idiomul lor matern, amenințat să-și piardă funcția sa fundamentală, cea de comunicare.

Oricum, utilizarea frecventă uneori a unor serii întregi de sinonime aloglote „anunță“ o slăbire a competenței lingvistice a vorbitorilor istroromâni în propriul lor idiom. De aceea, este necesar să se realizeze un echilibru în ceea ce privește competența bilingvă și a membrilor comunităților etnice mai mici prin măsuri culturale menite să conserve și să consolideze ambele sisteme lingvistice. Iar acest lucru va putea fi posibil numai în măsura în care autoritățile române și croate se vor implica responsabil.

Un început, în acest sens, l-a constituit simpozionul internațional de la Pola, din 31 martie-1 aprilie, 2000, pe care organizatorii — Goran Filipi, decanul Facultății de Litere din Pola, și Petru Emil Rațiu, președintele Asociației culturale istroromâne „Andrei Glavina“ de la Roma —, l-au numit Primul Congres Internațional al Istroromânilor. La această importantă reuniune științifică internațională, pe o temă extrem de interesantă — *identitatea lingvistică a istroromânilor* — au participat lingviști, istorici, etnologi, oameni de cultură și de presă din Italia, Croația și România, reprezentanți ai autorităților croate locale și române de la ambasada noastră din Zagreb, parlamentari, consilieri guvernamentali și prezidențiali români. Nu au lipsit, desigur, nici reprezentanți ai unor organisme internaționale din Consiliul Europei, de la departamentele pentru limbi regionale.

Participanților li s-a oferit minunatul prilej de a se deplasa în satele istriene, în care mai viețuiesc istroromâni, și de a-și forma la fața locului o imagine reală despre starea actuală a străvechiului idiom românesc vorbit în Istria zilelor noastre. A fost o inițiativă de bun augur din partea croaților, care ar trebui valorificată cu mult mai multă stăruință de autoritățile noastre și de oameni de știință de pretutindeni, în direcția găsirii unor modalități eficiente de conservare și de acordare a unei minime tutele instituționale acestui mic grup etnic și graiului său — *un adevărat muzeu viu de limbă română*.

¹⁷ Cf. I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (Istroromâna)*, București, 1954.

Unul din momentele cele mai emoționante trăite de oaspeți la Jeiăn a fost întâlnirea cu membrii ansamblului folcloric „Jeianski zvončari“ („Clopotarii din Jeiăn“), care au prezentat un microspectacol, arătându-ne cum se joacă și se cântă jeienește și *se cuvintă* în istroromână. Am fost impresionați văzând că membrii acestei asociații culturale se afirmă *prin forțe proprii*, fiind animați de gândul identității lor și stăruind în tradiții culturale proprii numai lor în zonă, care au fost conservate și cultivate cu atâta râvnă de tinerii și mai vârstnicii jeieneni, precum Mauro, Rado și Boris Doričić, conducătorii ansamblului, inimoși propagatori ai culturii pentru satrăvechiul lor grai și neobosiți valorificatori ai tradițiilor comunității.

Cele văzute și auzite la istroromâni ne îndeptățesc să credem că aceștia își vor putea păstra identitatea în măsura în care se va menține, ori chiar va spori, interesul lor de a comunica în dialect și în măsura în care se va transmite și tinerei generații cultul pentru tradițiile, cântecele și dansurile lor, conservate de veacuri, care, cum am putut constata, sunt mult prețuite de actuala generație de vârstnici.

Cercetările privind bilingvismul istroromânilor, în general, și destinul lor sunt acum deosebit de actuale, întrucât unii lingviști și etnologi străini ignoră o seamă de fapte lingvistice evidente și adevărul istoric, realitatea însăși, și anume, faptul că istroromâna de astăzi reprezintă un adevărat *muzeu viu al limbii române*, care reflectă prin categoriile sale lexico-gramaticale principale faze timpurii ale românei comune. Ei neagă în esență substanța românească a acestui dialect, consistența sa, și pun sub semnul întrebării chiar și existența bilingvismului la vorbitorii istroromâni de azi. Astfel, cercetătorul croat Iosip Miličević în articolul său *Postoje li istrorumunji?* „Există oare istroromâni?“ respinge orice considerație teoretică privind caracterul sistemic bine organizat al graiurilor istroromâne. El consideră, de pildă, a fi mai adecvat etnonimul „istrovlahi“, în măsură să reflecte „mai bine“ adevărul (*său*) istoric, potrivit căruia istrovlahii sunt originari din munții Dinarici (!?) și nu s-au aflat în contact cu românii¹⁸. Am avut fericita ocazie de a-i da cuvenita replică, împreună cu Vasile Frățilă și Petru Neiescu, în comunicările noastre la Simpozionul Internațional de la Pola, menționat mai sus.

¹⁸ Iosip Miličević, *Postoje li istrorumunji?*, „Annales, Anali za istrske in mediteranske študije“, 6/95, Series historia et sociologia, 2, Koper, 1995, p. 99.

Nu mai puțin șocante se dovedesc a fi și teoriile unor cercetători, care, în intenția lor de a dezvălui geneza limbii croate, recurg la diverse „argumente originale“, inadmisibile din punct de vedere științific, cel puțin cele ce privesc idiomul istroromân. După părerea lor, idiomul «ciribir» (istroromân — n.n. R.S.) nu este un dialect al limbii române comune, ci o limbă străveche, care își are obârșia în antichitatea civilizației preiraniene din Asia Mică și în care comunicau strămoșii croaților de astăzi. Deși nu dispun de nici un argument lingvistic serios, totuși afirmă categoric, chiar în titlul articolului publicat într-o revistă slovenă, că „*jeienenii sunt străcroați, și nu români*“¹⁹, și, mai departe, în textul articolului, — „*Jeienenii sunt ultimii urmași vii ai străcroaților preiranieni*“. „Argumentele“ aduse de autori în sprijinul unei asemenea concluzii ciudate, nu sunt mai puțin uimitoare, purtându-ne în lumea legendelor asiriene și mesopotame. După opinia lor, în vremuri străvechi, idiomul «ciribir» alcătuia, împreună cu alte două graiuri vechi croate un diasistem de dialecte antice, care provin „*din patria noastră străbună din Asia Mică*“. „*Idiomul ciribir din Istria — mai scriu autorii — sunt ultimele relicve ale vechii limbi preslave, protocroate timpurii*“.

În acest caz, se pune firesc întrebarea „Cum se explică numeroasele asemănări structurale ale acestui idiom cu limba română?“. La această întrebare sunt posibile doar două răspunsuri: (a) sau dialectul ciribir și româna aparțin aceleleași limbi comune de origine latină (fiind idiomuri romanice cu substrat traco-dac), dispunând de același tip de structuri morfosintactice și de un fond lexical comun, ceea ce a fost de multă vreme temeinic demonstrat de către cercetători români și străini; (b) sau și limba română este legată genetic de străvechile dialecte preiraniene din Asia Mică și în decursul veacurilor a fost supusă celor mai diverse transformări — iranizării, slavizării, romanizării etc. — ceea ce deocamdată e greu de dovedit științific.

Deși în principiu suntem de acord cu autorii citați referitor la necesitatea conservării comunităților lingvistice — relicve, cu tradițiile lor străvechi și cu valorile lor culturale, nu putem accepta teoriile lor despre originea istroromânilor și a idiomului lor.

Pe o poziție fundamental opusă față de acești cercetători se situează o serie întreagă de remarcabili lingviști străini și români, cum ar fi de exemplu, August

¹⁹ Prof. dr. Ivan Biondič, dr. A. Ž. Lovrić, dr. Stjepan Murgić, dr. Mladen Rac, *Žejanci su prahrvati, a ne Rumunji*, „Glas Istre“, 9 oct., 2000, p. 19.

Kovačec, Goran Filipi, Elena Scărlătoiu și alții²⁰, care, cu mare atenție și cu un deosebit interes, bazându-se pe fapte de limbă concrete și relevante, determină statutul etnolingvistic al istroromânilor de azi, potrivit unor exigențe științifice obiective. Astfel de cercetări se dovedesc a fi deosebit de prețioase, mai ales acum, în contextul Europei de azi, cu politica ei deschisă de considerare și susținere a dezideratelor și năzuințelor oricărei comunități etnice și lingvistice, indiferent de mărimea ei, avându-se în vedere că valorile culturale ale fiecăreia, create în decursul veacurilor, reprezintă un aport original și prețios la tezaurul cultural general european.

ANEXE

TEXTE ISTROROMÂNE

NU BEVU, NU PIPES, SAMO DUPA FEȚE CÂVTU

(Tu-ș ân rod cu Frane Belulovič? — R.S.) — Iă, Frâne Belúlovič ie frătele de lu me mâie, de lu me mâie, e cu Andréi Glăvina e fost-am na lârگو cu ie-n ródu, na lârگو.

(Și sâr eș sâr? — R.S.) — Sâr, sâr cai clópotu, cai clópotu. Ali nu bévu, nu pipés, nu bévu café, sámó dúpa fețe cãvtu. (...) Iă, iă, bíre mere. Si tot și io cuhés télure de medicína de ... télure de códrú česta cu sta și cu domăce hrâne, d-ésta mâi múnt de códrú d-ésta iârbe și sta za medicínu..., áltérnatívna medicína. E, și sta..., ne cu médiji, nego sta.

(Da cumperi lăpte? — R.S.) — Ma iă, iă, ke ști ie če? Lăptele nóstru domăt“i de vâca ie-i sâr, áli cmó česte..., colesterolé česta prin hrâne, prin lăpte. Io cúmparu čéla lăpte če-i cu zâlica masnót“e, zâlica, cu zâlica. Io ám ur posto [...] Ma iă, ma iă, mâi bíre

²⁰ Vezi, de exemplu, în aceeași revistă „Annales, Anali za istrske in mediteranske študije”, 6/’95, Series historia et sociologia, 2, Koper, 1995: August Kovačec, *Iezik istarskih „Rumunija”*, p. 65-74; idem, *Hrvatski i talijanski uticaji u istrorumunjskoj gramatici*, p. 89-97; Goran Filipi, *Istrska ornitonimija: ptičja imena v istrorumunjskih govorih*, p. 77-88; Srdja Orbanic, *Status attuale delle comunità istroromene*, p. 57-64; Ervino Curtis, *La lingua, la storia, le tradizioni degli istroromeni*, în vol. *L’Istroromeno. La lingua, la cultura, la storia. Parliamone per salvarlo*, Trieste, 1996, p. 6-12; Fulvio Di Gregorio, *Alcune note storiche sugli istroromeni*, în același volum *L’Istroromeno...*, p. 20-24; Dario Marušič, *Le tradizioni musicali dei rumeri*, în același volum *L’Istroromeno...*, p. 14-19. Cf. și Elena Scărlătoiu, *Istroromâni și istroromâna. Relațiile lingvistice cu slavii de sud*, București, 1998; Vasile Frătilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, în idem, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2002, p. 211-312; idem, *Termeni istroromâni referitori la regnul animal*, în idem, *Cercetări de onomastică și dialectologie*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2004, p. 235-262.

reș fi, măi bire reș fi de căpra. De căpra reș fi măi bur lăpte. Čă-i sâro și ... șâ spuru ke-i măi sâr... Iă, búro-i, sâro-i sâr.

(Și vir nu bei? — R.S.) — Ne, ne, nu za ke noi nu., noi nu voâm, noi nu voâm ke sâmo ca și co de popí șampán'eț... („Nu voâm“ — nu capes če-i — R.S.) — Nu volito ganëit. A vro vóta, vro vóta popiem șâ zâlica vir, pac cu rádenska, cu mineralna âpa ... Ma vro vóta, ma récco șâ. Măi bire-i ne! Bę nu-i sâro. Și de poliție te moreș ste vedę pre căle când trâje áuto. Poliția te căța țe la ie dózvola. (...) Te căța și-ț mere dózvola. Čă-i măi bire ne bę niș. Măi bire cavtâ fetele și ne bę!

(Nu-nțeleg če-i asta „skerței“ — R.S.) — Noi skerțeim. Iă, ma io-âm zis ke skerțes ke reș rabí vro feța, ma čă nu-i sâmo șkérți, čă-i și ístina. Čă reș și rabí! (**Pepo Glavina, 42 de ani, Sușnievița, aprilie, 2000.**)

BORIS LU VOVČARIČ

Io sâm Bóris Dóričič, lu Vóvčarič din Jeiân. Așâ la căsa se zíce; lu Vóvčarič. Vet“ čúda ân' jivés jos la Mátul' și âm lucrát ca și târgovét, vindeveit-am capisóni? (tapisóni). Ș-acmó sâm ân penzie vet“úri pet let, činč ân' âs ân penzie. Cu zvončári sâm čúda ân' de la mic, ânč la súl-am ujeit svirí când âm fost mic de déset let. Ân čă șúla ân Jeiân. Și atúnč n-â fost ni televízia, ni rádio, ni niș, sâmo-am avút armónica și âm zebavl'úit omiri prin séliște. Čúda vręme. Și când a pústu verít-a, âm mes cu zvončári ócoli prin Jeiân, ke oânč ie naváda ke se meje ócoli pobirúi oșóre și slanína când ie pústu. Și de rupói mégu sviráči. Ió-am armónica svirít și ânca ur cu búben'u ș-aș-âm pre séliște mes. Și-acmó sâkile ân vet“ acâta ân', c-âm vet“ șesdesét și doi ân', și vâc meg cu zvončári ócoli. (Cun'ada ta, Anina, mi-a cuvintat de tire și de fratele tău, că voi volița a vostru govor. — R.S.)

Iă, io-âm napisëit... (Și nu vi seavid“e când avziț ke... — R.S.) — Ke hârvátki cuvintu. (Pre cale, așa-i?) Cândgod io vin' cu a nóști ómir, noi vâc cuvintâm jeiânski, ke čești tireri âv poșnit vet“ cu dița cuvintâ hârvátki și atúnča se va utâ. Io-âș vrę nca se rient'e cuvintâ ke se va o vóta utâ, e nu-i bire.

(Și „Tata nostru“, Čaia nostru“ tu ai făcut? — R.S.) — Io-âm napisëit „Čaia nostru“, molítva, cum se zíce hârvátki „Oče naș“. Pac âm io napisëit besędele și acmó reș ân besęreca dâ mórke... dâ-voi ân besęreca, pac mórke se va ... (Și prevtu vrę? — R.S.)? Ne, pérvtu reș vrę, ia, sâmo reș bir' néca poșnim (Da prevtu vrę?) — Prévtu ia, ie-âv zis ke se la múzica púre pac se reș Očenáš na jeiânski cântâ. (Și e și melodie la Očenáš? — R.S.) — Melódia postoi na hârvátki. (Cum e melodia?) — Ma io nu știu, áli čești če-n

besereca cântu știu. Zîce se rîta moreit napisei cu... (*Boris Doričić, 62 ani, Matul'-
Jeian, aprilie, 2000*)